

Радомир Булатовић

АНАЛИЗА „ИСТОРИЈСКИХ ЗАПИСА“ О СОЦИЈАЛНО-ЕКОНОМСКИМ АСПЕКТИМА НОР-а У ЦРНОЈ ГОРИ

Прегледао сам све бројеве часописа „Историјски записи“ у настојању да спознам како је обрађено економско-социјално стање у Црној Гори од 1941. до 1945. године. Пошто познајем архивску грађу Историјског института у Титограду, очекивао сам да ће бити доста радова о томе. Посебно је то било логично, када је у питању Народноослободилачки фонд као институција у склопу рада народноослободилачких одбора. Међутим, само сам на неколико мјеста наишао на скраћеницу тог органа „НОФ“, што није исто што и Народноослободилачки фронт, када се пише скраћено. Исто тако сам очекивао, да ће се наћи структура тог ФОНДА у описима развитка народноослободилачке борбе у Црној Гори 1941–1945. године, пошто таквих наслова има више. Али, на жалост, тога није било. Стога сам пажљиво пратио све што је писано о токовима народноослободилачке борбе у Црној Гори. Јасно се види, да има највише радова о развоју устанка, броју војника у јединицама партизанских одреда и других формација, затим наоружању, борбама, рањеницима и болницама, омладини у СКОЈ-у, комунистима и народној власти. У тим саопштењима се само на неколико страница може назрети економско стање у Црној Гори, која је била једно од најснажнијих попришта у борби против окупатора и његових помоћника у Југославији. Из те чињенице слиједи логична поставка и материјалних издатака за исхрану: Италијана, Њемаца, четника, усташа, домобрана, муслиманске милиције те народноослободилачке војске и народа. Ово је посебно изражено у вријеме свих непријатељских офанзива, а можда најснажније за раздобље 1941–1943. године. Не желећи да овдје понављам познате чињенице о томе, само истичем да је то оквир, који указује каква је све материјална давања поднио црногорски сељак у току другог свјетског рата са људским жртвама.

Познато је, да је геноцид над Србима, Јеврејима и Циганима у такозваној Независној Држави Хрватској од 10. априла 1941. године довео до масовног бјежања Срба отуда у Србију и Црну Гору. О томе има доста грађе, али не и у поменутом часопису. Ипак, неки аутори казују понешто и о томе. Тако Перо Крстајић пише како усташе кољу Србе у Источној Херцеговини. Он каже: „Само у селу Придворици усташе су затвориле у цркву око 150 до 200 жена, дјеце и старца и запалили је, а у селу Берковићима кували су дјецу и нагонили њихове мајке да их једу, а послјије их убијали, док су дјевојске и жене силовали“.¹

Гомиле народа из Босне и Херцеговине су бјегале у Црну Гору да се спасу од усташког истребљења. Њемачки извори наводе како носе чак и средства да праве куће ко може, а највише иду сами без ичега или са покојим завежљајем и грлом стоке. Стога није на одмет да се истакне, како је прехрана тих избјеглица отежавала ионако сложено економско стање у Црној Гори, познато пасивној и сиромашној. Од тога се може само мало изузети област Санџака, гдје је било жита, и донекле Дурмитора, гдје је било доста стоке. Насније ће и у тим крајевима бити оскудице у прехранбеним производима.

Љубо Анђелић описује припреме за 13-јулски устанак и италијанско-квислиншку офанзиву на ослобођену територију у Црној Гори, Боки и Санџаку.² Даје и токове осипања устанка, али не види довољно суштину економске основе, која утиче на снагу редова устаника и доводи до осипања. Аутор наглашава да се од друге половине августа 1941. године јавља у Црној Гори „распадање фронта“, „пасивизирање маса“, „осена устанка“, како су говорили једни, а други „интервенција јачих непријатељских снага“, „гушење устанка“ и друга операција у Црној Гори.³

На ослобођену територију је нападала силна војска италијанско-квислиншка са преко 100.000 војника.⁴ Ипак је, и поред великих губитака, језгро устанка остало у Црној Гори неуништено.⁵

То је било могуће захваљујући традицији црногорског народа да се не предаје туђину ни под каквим условима његове премоћи. Казују то припреме устанка, које је водила КПЈ са скојевцима и другим родољубима. Припреме су вођене још од априла 1941. године. Тако, Владо Стругар и

¹ Перо Крстајић, „Дурмиторски народноослободилачки партизански одред“, Историјски записи, година XIV, књига XVIII, свеска број 1, Титоград 1961, 9.

² Љубо Анђелић, „Тринаестојулски устанак и италијанско-квислиншка офанзива на ослобођеној територији у Црној Гори, Боки и Санџаку (13. јул – 16. август 1941.)“, Историјски записи, година XIV, књига XVIII, свеска број 2, Титоград 1961, 217.

³ Исто.

⁴ Исто, 218.

⁵ Исто.

Перо Раичевић казују да је 24. априла 1941. године у Пиперима по магацинима било спремљено 3.000 пушака, 150 пушкомитраљеза и другог оружја.⁶

Ови аутори добро уочавају узроке осипања устанка када закључују да Италијани четницима дају храну, наоружање, одећу и новац. Тада се у брдско-планинским предјелима Црне Горе гладовало. Народ је јео ресу са љескове гране, коприву итд.

Када је у Црној Гори наступила привремена превага контрареволуције, народ је бјежао са партизанима у Херцеговину и Босну. Тако је сада процес пресељавања покретним збјегом текао обратно у односу на 1941. годину. То сазнајемо као штуро обавјештење из ратног дневника Сава К. Брковића. Он је за 26. јул 1942. године забиљежио, када су стигли у Доњу Гркалицу у 3 часа, ово: „А на крају сви смо се сложили да се ликвидира 'бригадна музика', како смо звали стоку коју је гонио збјег“.⁷

Описује како су Титови борци са рањеницима и народом стигли у Прозор. Град је био у рушевинама, куће попаљене, јер су се усташе грчевито браниле из кућа и бункера. Из дневника се види да партизани не пљачкају као усташе, него траже да се на добровољни начин даје храна. Тако су на простору према Горњем Вакуфу 13. августа 1942. године партизани затекли двије—три отворене радње „и у њима је било све врло скупо“. Аутор даље наводи: „Успио сам да купим мало сапуна за батаљон. У једној малој гостионици спремљен је и ручак за нас шесторицу који је био добар, али ништа нарочити и коштао нас је 472 куне“.⁸

Нешто потпуније податке о токовима оживљавања опустошене народне привреде у 1943. години даје Зоран Лакић. Он је уочио узроке лијевог скретања и његове штетне последице у привредним токовима Црне Горе. Што је мање партизана, то је и њихова економска база слабија. Логично је да четници, који од Италијана добијају доста хране, буду једно вријеме премоћни. Али, исто тако, логично је, када престану убијања људи без разлога и често само зато што нешто више имају, да се ојача снага базе из које даље тече природним процесом враћање бројности партизана или прецизније речено: народноослободилачке војске у Црној Гори. Мобилишу се масе око прехране партизанских јединица. Лакић пише: „Прехрана партизанских јединица и уопште њихово материјално збрињавање било је отежано чињеницом да је народ био опљачкан 'до голе коже'. Нешто хране је залијењено у четничком магацину приликом ослобођења Жабљана: 450 килограма брашна, 4000 килограма макарона, 6.000 килограма јеч-

6 Владо Стругар и Перо Раичевић, „Развитак народноослободилачке борбе у Црној Гори 1941–1945 г.“, Историјски записи, година VIII, књига XI, свесна број 1–2, Цетиње 1955, 294.

7 Сава К. Брковић, „Дневник из народноослободилачке борбе (20. јули – 13. август 1942)“, Историјски записи, књига IX, Цетиње 1953, 129.

8 Исто, 137.

ма, 1.700 литара уља и веће количине других намирница. Друга количина животних намирница прикупљена је путем добровољних прилога, реквизиција, конфисковања имовине непријатеља народноослободилачког покрета и путем раније упражњаваних облика рада НОО и војнопозадинских органа власти".⁹

Лакић је тачно уочио смисао третирања појма реквизиције. Италијани је у изворима називају „вид организоване пљачке“. Међутим, партизани или народни органи власти су реквизицију сматрали неком врстом зајма, позајмице или куповине, која ће се касније вратити. За одузету стоку власник је добивао признаницу, са објашњењем да ће све то добити, као накнаду, када се рат заврши. И др Јован Маријановић казује да се послје рата стварно то могло законским путем наплатити, али није познато да је неко то искористио. У Архиву Босне и Херцеговине постоје читави снопови таквих признаница да је неке одузета стока, жито и слично, али на терену није било могуће пронаћи домаћина да је то наплатио.

У Црној Гори су потребе у животним намирницама биле велике. Зоран Лакић наглашава како је само једно село морало дати и по двије хиљаде килограма меса.¹⁰ Стога је у реквизиционим комисијама, поред војних представника, у принципу требало да буде бар један члан народноослободилачког одбора, да се не би правиле грешке. Ипак, било је случајева да се није поштовао принцип узимања више од онога ко има више, него често на терет сиромашнијих домаћинстава. Принцип је био: дај колико можеш добровољно; али тако није стечено довољно, онда се узимало реквизицијом од онога који је заиста имућнији.

Обавезе органа народне власти су у материјалним издацима сложене и, на жалост, још неизучене, иако за то нема оправданог разлога. Много се прича о политици, борби, курсевима, скојевцима и комунистима, а занемарује њихова основна улога у социјално-економским димензијама борбе за ослобођење човјека од свих видова експлоатације. НОО-и су радили много и тзв. „малих“ послова, без којих се није могло ратовати. Тако је њихова улога у спремању хране, одеће, обуће, постељине и њега рањеника сасвим мало изучена. Лакић наводи низ болница, којима је требало дати све што рањеник тражи. То се без НОО-а није могло постићи. Највеће болнице су се налазиле на Жабљаку и у Рудинама. Ова прва је формирана послје пљеваљске битке, а затим је из Фоче 1942. године пребачено више игманаца на коњима у Рудине и тамо лијечено.

⁹ Зоран Лакић, „Оживљавање народноослободилачког покрета у Црној Гори у прољеће 1943. године и организација народне власти“, Историјски записи, година XXVIII, књига XXXII, свеска број 2, Титоград 1975, 262.

¹⁰ Исто.

На Боану је била болница II дивизије, у селу Безју у Пиви болница III дивизије, а код Пивског манастира болница Прве далматинске бригаде.¹¹

О значају постојања и рада Народноослободилачког фонда пише Михаило Килибарда. Он наглашава да су угледни домаћини испомагали прехрану сиротиње преко магацина Народноослободилачког фонда.¹²

О раду илегалца и њиховом значају у ширем смислу на подручју Окружног комитета КПЈ Никшић од јуна 1942. до маја 1943. године писао је и Вељко Зековић.¹³

Чини се да историчарима није погодно да пишу о економској и социјалној основи контрареволуције, јер о томе готово нема рада. Ипак, са задовољством наводимо један, који јасно казује како се настојало вратити феудални систем какав је владао у доба турске власти у сјевероисточној Црној Гори. Иако то није писано на архивској грађи, него више на сјећањима, заиста вриједи пажње да се истакне на овом снупу. Не само као усамљени прилог него и као потреба за даљим усмјеравањем темељитијег изучавања социјално-економских основа у Црној Гори током другог свјетског рата. Тако, Радомир Губеринић пише о васкрсавању беговског система.¹⁴

Чифчије су узеле, каже аутор по сјећањима људи у Доњем Бишеву од 11 домаћинстава: јечма и овса 16,5 тона, кромпира и купуса 10,7 тона, сијена, сламе и осталог 134,5 тона.¹⁵

У Бијелој Цркви чифчије су узеле од 45 домаћинстава: јечма и овса 67,5 тона, кромпира и купуса 43,9 тона, сијена, сламе и осталог 661,4 тоне.¹⁶

У Башчи са Грижицом чифчије су узеле од 81 домаћинства: јечма и овса 122,8 тона, кромпира и купуса 78,9 тона, сијена, сламе и осталог 994,0 тона.¹⁷

У Буковици чифчије су узеле од 37 домаћинстава: јечма и овса 55,5 тона, кромпира и купуса, 36,1 тону и сијена, сламе и осталог 452,3 тоне.¹⁸

11 Исто, 263.

12 Михаило–Милан–С. Килибарда, „О раду илегалца у Бањанима од 1. јуна 1942. године до капитулације Италије“, Историјски записи, нд. број 2, Титоград 1975, 346.

13 Исто, страна 311–344. Овај број Историјских записа, свеска 2 од 1975. године, посвећен је 30-годишњици побједи на фашизмом.

14 Радомир С. Губеринић, „Васкрсавање беговског система и убирање четвртине под окупацијом у сјевероисточној Црној Гори (1941–1945)“, Историјски записи, нд. свеска број 2, Титоград 1975, 135–143.

15 Исто, 138.

16 Исто.

17 Исто.

18 Исто.

У Радевој Мали и Богају чифчије су узеле од 18 домаћинстава: јечма и овса 27,0 тона, кромпира и купуса 17,5 тона, сијена, сламе и осталог 220,0 тона.¹⁹

Само из ових наведених села чифчије су опљачкале народ за 2.827,2 тоне јечма, овса, кромпира, купуса, сијена сламе и осталог.²⁰ Из овога се види и структура пољопривредних култура у сјевероисточним предјелима Црне Горе. То је брдско-планински и сточарски крај. Када би се навела сва опљачкана грла стоне, перади итд. тек би се видјело колика су силна народна давања остацима феудалног система, који се жилаво одржава и у вријеме револуције.

Простор нам не дозвољава, за овакву прилику, да износимо основне карактеристике црногорске ратне привреде, која научно још увијек није довољно обрађена, јер се и у Историјским записима то не налази у адекватној мјери. Овим не желимо да умањимо вриједност овог изванредно доброг часописа, него само да укажемо на његове неке јасно видљиве пропусте. Било би ипак добро да је тако само у том часопису. Али, на жалост, није. У другима су ти пропусти још много већи. Историографија у Југославији, уопште гледано, мало се бави економском страном рата, а она је за све суштинска и одређујућа. Најбоље је да се то каже и за историјске записе не ненако исхитрено, него како то раније добро уочи познати борац револуције, академик Обрен Благојевић: „Одмах да кажемо да по мојој оцјени привредна историја у Записима није заступљена ни близу онолико колико би заслуживала по свом мјесту у историјској науци у најширем смислу“.²¹

Уопште узевши, није обрађена миграција са Косова и Метохије у Црну Гору током другог свјетског рата. О томе има доста извора, али су расути, па их је тешко сакупити. Постоји доста обимна њемачка грађа која прецизно казује колико се народ репресивно, од албанског фашизма под италијанским протекторатом Велике Албаније, морао иселити у Србију и Црну Гору. Из тога би се савремена контрареволуција на Косову и Албанији јасније видјела у генези и успјешније сузбијала у интересу и албанског, а не само српског и црногорског народа. Историјски записи имају велику могућност да се више окрену суштинској, економско-социјалној историји, из које слиједе свенолике друге околности одвијања догађаја, а не обрнуто, да се политичка историја развија сама за себе, независно од економске основе друштва.

Захваљујем на позиву, уз жељу да убудуће више сарађујемо у обостраном интересу. Хвала на пажњи.

¹⁹ Исто, 138.

²⁰ Исто.

²¹ Обрен Благојевић, „Још један задатак економско-историјске науке у Црној Гори: развој економске мисли“, Историјски записи, свесна број 1, Титоград 1981, 94.